

Marin Beroš

Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«, Stankovićeve 18, HR–52100 Pula
mberos@pilar.hr

Kozmopolitizam i granice – kratki pogled na suodnos na početku 21. stoljeća¹

Sažetak

Premda su same granice uvijek bile simbolički važne za vrstu pogleda na svijet koji iste ne priznaju, ovaj novi pregled njihova suodnosa držimo potrebnim budući da se u dvadesetim godinama ovoga stoljeća sve više čini da se i sâm kozmopolitizam nalazi »na granici«, odnosno na svojevrsnoj prekretnici. Nakon jačanja interesa za ideju kozmopolitizma krajem 20. stoljeća, u posljednjih se nekoliko godina sve više osjeća »zamor« temom, čak i prije udaraca koje je kozmopolitiska ideja pretrpjela pandemijom i jačanjem novog hladnoratovskog sukoba. Stoga nije ni najmanje iznenađujuće da je u ovoj novoj globalnoj političkoj klimi, ideja koja slavi zajedničku ljudskost bez obzira na granice izgubila nešto od svoje privlačnosti. Središnje pitanje ovog pregleda bit će: ima li u vremenu dizanja graničnih zidova, gospodarskih ratova i jačanja ratnih sukoba još uvijek mjesta za ideju kozmopolitizma koja od antičkih vremena zagovara da granice nisu bitne te da svi ljudi posjeduju neka zajednička svojstva koja bi trebala biti opće priznata – ili je opet došlo od njezina »zaborava«?

Ključne riječi

kozmpolitizam, granice, kozmopolitski zaborav, turist, migrant

1. Granice kakve ih poznajemo

Granice toliko dugo oblikuju svijet koji poznajemo da više o njima i njihovom utjecaju na naše živote gotovo pa ni ne razmišljamo. Točnije, o njemu ne razmišljamo dok se ne nađemo suočeni sa samom granicom i budemo prisiljeni na neizvjesnost. Hoćemo li biti odbijeni ili propušteni? Smatra li nas »netko« s druge strane granice dovoljno »vrijednima« da nas propusti u svoj teritorij ili će naći nešto vezano uz nas, neku našu karakteristiku, koju će smatrati bitnom, odnosno dovoljnim razlogom da nam isti taj pristup uskrati? Oni koji su rođeni u »sretnijim« krajevima zemaljske kugle, s dokumentima političkih zajednica koje se smatraju vrjednijima, često ne zamaraju svoje glave s takvim mislima. Onima koji to nisu, ova pitanja često čine razliku između života i smrti. No, s ovim razmišljanjima možda istovremeno idemo previše »brzo« i »daleko«, jer zemljopisne, odnosno političke granice, o kojima će u ovom radu ponajviše biti riječ, nisu jedina vrsta granice.

Mi o granici razmišljamo kad god zamislimo »nešto«, neki predmet jasno odvojen od svoje okoline. Stoga je najprimjerenija definicija granice zapravo

¹

Ovo istraživanje provedeno je u sklopu projekta »Kozmopolitizam na granici – Istarski poluotok kao studij slučaja (KOZIS)« koji financira Europska unija – Next Generation EU (01/08-73/23-2519-16).

ona koju je već Euklid dao u svojim *Elementima*, odnosno u njihovom 13. postulatu – »granica je ono što je kraj bilo čega«. ² Dakle, lako je zamisliti granicu kao liniju koja okružuje neki geometrijski lik u ravnini. Također, nije izniman mentalni skok ni zamisliti neki prirodni element poput rijeke ili planinskog lanca kao granicu između dvaju područja. Uostalom, ako ih prenesemo na dvodimenzionalni prikaz zemljopisne karte, oni vrlo brzo postaju linija razdvajanja različitih vrsta i oblika. U konačnici i obični predmeti također imaju svoje granice, pa tako razlikujemo jabuke od krušaka, knjige koje se nalaze na polici, bića od stvari itd.

Ali nisu sve granice tako jasne, ni tako tjelesne. Događaji također imaju svoje granice, no njihove su granice vremenske. Naši životi ograničeni su našim rođenjem i smrću. Naše godine na ovoj planeti traju 365 dana (više ili manje). Naš radni dan oko 8 sati, a radni tjedan 5 dana. No, ne moramo ni ovdje stati – mogli bismo čak tvrditi da i apstraktni entiteti, poput ideja, imaju svoje granice. Uistinu, pitanje je koliko daleko možemo tražiti sve te granice i je li to razmišljanje uopće koherentno – tj. ukazuje li ono na jedno od bitnih svojstava našeg svijeta ili je riječ o kategoriji našeg uma kojom zapravo organiziramo podražaje i informacije koje dobivamo iz svijeta. Kako se ne bismo nepotrebno zapleli u spoznajnu teoriju, ovim smo tek htjeli naznačiti kako pitanje granice nije niti plošno niti jednostavno. Dapače, ono zahtijeva mnoštvo pristupa te se upravo oko tih pristupa i razvila znanstvena disciplina koja se bavi teorijskim promišljanjem granice. Ovaj rad bit će puno skromniji u svom dohvat u te će granicu prvenstveno shvaćati kao politički entitet.

2. Počeci suodnosa

Nije teško uočiti kako je od svojih samih početaka ideja kozmopolitizma blisko povezana s pitanjem granice. Uistinu, pogled na svijet koji slavi našu zajedničku ljudskost, teško da bi postojao bez da ta ljudskost prvotno nije nečim bila podijeljena. Prema stavovima koje iznosi Rousseau u *Raspravi o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, ta je prva podjela i stvorila građanskog društvo, koje je posljedično dovelo do političke organizacije svijeta kakve danas poznajemo. ³ Istina, Rousseau bi teško mogli nazvati kozmopolitskim misliocem, dapače, bio je izrazito protiv te »mode« među francuskim enciklopedistima 18. stoljeća, no njegovo zagovaranje humanističkih stavova u kojima prvog postavljača granice naziva »varalicom«, a prve ljude koje to nasilje nad prirodom prihvaćaju »naivcima«, svakako je utjecalo kako na revolucionarnu, tako i na kozmopolitsku misao u budućim stoljećima.

Tradicionalno shvaćanje ovog odnosa nastalo je na osnovi po kojoj je »građanin svijeta« osoba sa sposobnošću da lakoćom prelazi tu granicu ili čak da živi s njezine obje strane ne uzimajući je u obzir. Ovo je, naravno, pojednostavljeni pogled na taj odnos jer definicija kozmopolita uključuje puno više od svjetskog putnika. Štoviše, zahvaljujući napretku transporta, danas je lakše nego ikad prije biti svjetskim putnikom, ali premošćivanje meridijana i paralela u jednom danu još nas uvijek ne čini kozmopolitima. Da bismo to postigli, potrebna nam je i misaona, kao i voljna komponenta, odnosno svojevrsna spremnost na pogled na svijet u kojem su svi ljudi bliski, bez obzira na kojoj se strani granice nalazili. Ovakvi su stavovi uvijek bili iznimke, od Diogena iz Sinope koji je prvi sebe proglasio kozmopolitom, ⁴ pa sve do

današnjih dana. Ipak, kako globalizacijski procesi utječu na smanjenje moći nacionalnih država, niz sociologa poput Ulricha Becka,⁵ Chrisa Rumforda⁶ i Roberta Finea,⁷ smatraju kako istovremeno dolazi do porasta kozmopolitiskih sklonosti. Također treba spomenuti i da ovi autori istovremeno upozoravaju kako ovaj tradicionalni pogled ima jedan značajan nedostatak, a to je da ne uzima u obzir kako se i priroda samih granica mijenja.

3. Mijenjajuće granice

Ako se vodimo shvaćanjem političke teorije, granice su zamišljene linije koje se nalaze na političkim rubovima nacionalne države. No, kada nije riječ o dvodimenzionalnoj karti, nego o trodimenzionalnom prostoru, ispravnije je granicu zamisliti kao površinu koja okružuje ne samo tlo i vode jedne države nego i zračni prostor i podzemlje, te je tako odvaja od drugih država ili prostora koji nisu pod suverenom niti jedne od njih (npr. otvoreno more ili svemir). Također, granice možemo dijeliti na *prirodne*, kao što su rijeke, planinski lanci, mora, te *ugovorne*, nastale dogovorom dviju ili više zainteresiranih strana. Svakako treba istaknuti da međunarodno pravo kao jedno od svojih temeljnih načela ističe da se granice među suverenim državama mogu mijenjati samo mirnim putem.

Prema ovom političkom shvaćanju granice, državne granice predstavljaju i granice suvereniteta jedne države, dok kontrola teritorija unutar istih granica predstavlja znak državne suverenosti. Ali može se zamijetiti, kao što to uostalom Rumford i čini,⁸ da su društvene znanosti u novije vrijeme počele drukčije shvaćati granice, ponajviše potaknute promjenama našeg globalizirajućeg svijeta. One više nisu puke linije razdvajanja, one su, kako Beck tvrdi, pokretni obrasci koji osnažuju naše preklapajuće lojalnosti.⁹

Premda se očekivalo kako će ove promjene, napose ubrzani prijenos roba, ljudi i usluga, s vremenom izbrisati sve granice, to se pokazalo pogrešnom pretpostavkom. No, to ne znači da se granice same nisu izmijenile jer se sve

2
Euklid, *Elementi I – VI*, prev. Maja Hudolet-njak Grgić, KruZak, Zagreb 1999.

3
Jean-Jacques Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima / Društveni ugovor*, prev. Dalibor Foretić, Školska knjiga, Zagreb 1978.

4
Diogen Laertije [Diogenes Laertius], *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, prev. Albin Vilhar, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1985.

5
Ulrich Beck, *Što je globalizacija? Zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, prev. Iva Krtalić Muiesan, Vizura, Zagreb 2003.

6
Chris Rumford, »Bordering and Connectivity; Cosmopolitan Opportunities«, u:

Gerard Delanty (ur.), *Routledge Handbook of Cosmopolitanism Studies*, Routledge, London – New York 2012., doi: <https://doi.org/10.4324/9780203837139>.

7
Robert Fine, *Cosmopolitanism*, Routledge, London 2007., doi: <https://doi.org/10.4324/9780203087282>.

8
Anthony Cooper, Chris Rumford, »Cosmopolitan Borders: Bordering as Connectivity«, u: Maria Rovisco, Magdalena Nowicka (ur.), *The Ashgate Research Companion to Cosmopolitanism*, Routledge, London – New York 2018., doi: <https://doi.org/10.4324/9781315612850-24>

9
U. Beck, *Što je globalizacija?*.

više ne podudaraju s granicama nacionalnih država. Rumford tako u svojim radovima navodi pet značajnih promjena granice:

1. granice su svugdje;
2. granice znače različite stvari za različite ljude;
3. granice mogu biti udaljene od teritorija koje štite;
4. granice su mehanizam koji štiti mobilnost, a ne teritorij;
5. granice su osmišljene manje kao stvari (linije na mapi), a više kao procesi – graničenje (engl. *bordering*).

Prva je od tih promjena da se granice u današnjem svijetu nalaze svugdje – kako u zračnim i morskim lukama, diplomatskim predstavništvima i konzulatima, tako i u policijskim uredima koji izdaju naše putne dokumente i provjeravaju naše podatke. Također, premda nam se može činiti drukčije, i naš novac poznaje granice, budući da se sva potrošnja preko interneta i kartica provjerava pri različitim institucijama zbog sigurnosnih razloga. Druga je promjena u tradicionalnom shvaćanju granica ta da one znače sasvim različite stvari za različite ljude. One sve više djeluju kao asimetrične membrane koje propuštaju poželjne dok »odvraćaju« (što je termin koji je i Republika Hrvatska jako dobro upoznala ulaskom u Schengenski prostor) one koji to nisu. Treća je promjena ta da se granice sve više nalaze udaljenima od teritorija koji štite. Još uvijek snažne nacionalne države imaju načina kako da onemoguće one nepoželjne i da krenu u njihovom smjeru – bilo da je pritom riječ o upotrebi utjecaja, bilo materijalnih dobara ili sile.

Četvrta je promjena, vezana uz suvremene granice koju Rumford navodi, ta da se granice sve više pretvaraju u mehanizme koji kontroliraju mobilnost, a ne puki teritorij. Granica više ne predstavlja ogradu oko teritorija suverene države, nego postaje jedna vrsta upravljivog resursa koji ubrzava ili u potpunosti zaustavlja promet na određenom teritoriju prema potrebi. I konačna promjena, a po Rumfordu i najznačajnija promjena tradicionalnog shvaćanja granica, jest ta da su granice sve manje shvaćene kao linije na karti, a sve više kao društveni procesi. On to naziva prijelazom s granica na »graničenje« (engl. *bordering*).¹⁰ Uistinu, zbog ovih navedenih promjena granice više nisu ono što su nekad bile, te bismo se zbilja mogli složiti kako više ima smisla govoriti o procesima graničenja nego o fiksnim ili teritorijalnim granicama. Međutim, ovi pogledi na mijenjajuću granicu možda su već zastarjeli i pripadaju nekim drugim, za kozmopolitizam boljim vremenima.

U nekim budućim povijesnim knjigama 2020. godina možda će biti označena kao prekretnica, kao godina u kojoj je čovječanstvo naučilo važnu lekciju da globalizacija, definirana kao niz procesa koji teže unifikaciji našeg planeta, nije nepovratan proces. Iako smo danas povezani bolje nego ikada prije, pandemija je grubo i bolno pokazala da još uvijek postoje događaji koji – ako ne mogu u potpunosti preokrenuti globalizacijske procese, onda ih mogu barem na određeno vrijeme zaustaviti. Ovo nije promaklo ni vladarima država, koji su pandemijsku krizu i globalnu karantenu iskoristili za reafirmaciju državne suverenosti i ponovno zagovaranje jačih, često i fizičkih granica. No, kao što se Wendy Brown zapitala gotovo cijelo desetljeće prije eskalacije ovih događaja – zašto uopće dizanje zidova na granicama u 21. stoljeću?¹¹ Oni ne uspijevaju u zadržavanju globalizacijskih prijetnji »vani«, bilo da su te prijetnje kriminalne aktivnosti, bilo virusi ili migracije. Brown objašnjava ovu novonastalu želju za jačanjem granica u dobu slabljenja suvereniteta država pozivajući se na Machiavellija, koji je davno

uočio kako je sva politika duboko u sebi teatralna, odnosno, puno je važnije pokazati privid moći, negoli stvarno biti u mogućnosti koristiti je. A to je lekcija koju znaju svi vladari, kako oni demokratski izabrani, tako i krvoločni tirani. Ovaj globalizacijski strah, kako naroda od onih »drugih«, tako i vladara od samog naroda, u osnovi je strah od promjene. One se neće moći zaustaviti zidovima. No isto tako, fizičke je zidove uduvijek bilo puno lakše ukloniti od onih mentalnih.

4. Mijenjajući kozmopolitizam

Ako želimo govoriti o suvremenom kozmopolitizmu i načinima na koji se mijenja, trebamo se svakako prisjetiti kako kozmopolitska ideja nije novijeg datuma, odnosno da posjeduje korijene koji su stari preko dvije tisuće godina, a čije bismo početne točke mogli pronaći u Diogenovu prkosnom odbijanju pokoravanja zakonima antičkog polisa, ali i u kasnijem razvoju etičkih učenja stoičke škole. Njezina je povijest duga i raznolika, puna uspona i padova, intenzivnih razdoblja i razdoblja »zaborava«, kao što je razdoblje srednjeg vijeka, u kojem se nije našlo mjesta za kozmopolitizam, ali je još uvijek bilo uglednih imena koja su svojim razmišljanjima u većem ili manjem obimu utjecala na ovu »plemenitu ideju« ljudske solidarnosti preko nametnutih granica.¹²

Nakon jačanja interesa za ideju kozmopolitizma koja se pojavila krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, ponajviše zahvaljujući potrebi da se teorijski objasne sve osjetnije globalizacijske promjene, ali i da se popuni ideološki vakuum do kojeg je došlo raspadom Istočnog bloka, u posljednjih se nekoliko godina sve više osjeća »zamor« temom, čak i prije udaraca koje je kozmopolitska ideja pretrpjela pandemijom i jačanjem novog hladnog, a sada sve više možemo reći i ne tako »hladnog rata«. Svi ovi događaji preokrenuli su međunarodne odnose iz obrazaca međuovisnosti i suradnje, natrag prema, realpolitičari bi rekli, »prirodnom stanju rata svih protiv svih«. Iz tog razloga, nije ni najmanje iznenađujuće da je u ovoj nepovoljnoj međunarodnoj političkoj klimi ideja koja slavi našu »zajedničku ljudskost« izgubila nešto od svoje nekadašnje privlačnosti. Upravo će zbog toga središnje pitanje ovog rada biti sljedeće: ima li u novonastaloj globalno-političkoj klimi dizanja graničnih zidova, gospodarskih ratova i jačajućih ratnih sukoba, još uvijek mjesta za ideju kozmopolitizma koja od antičkih vremena zagovara da granice nisu bitne, te kako svi ljudi posjeduju neka zajednička svojstva koja bi trebala biti opće priznata – ili je opet došlo do njezina »zaborava«?

Treba svakako istaknuti i kako se kozmopolitska teorija tijekom dvadesetih godina 21. stoljeća nalazi na svojevrsnoj prekretnici. Tome nisu razlog samo promijenjene globalne političke okolnosti, odnosno iskustva pandemije i ponovna pojava hladnog rata, nego to što suvremeni kozmopolitizam nije uspio kvalitetno odgovoriti na niz problema koji proizlaze iz suočavanja njegove kompleksne tradicije s okolnostima našeg globaliziranog svijeta, kao

10
C. Rumford, »Bordering and Connectivity«.

11
Wendy Brown, *Walled States, Waning Sovereignty*, Zone Books, New York 2010.

12
Marin Beroš, *Kozmopolitizam. Uvod u povijest ideje*, Družba »Braća hrvatskog zmaja«, Zagreb 2019.

što se tome možda nadalo prije tridesetak godina. Ako je bilo ikakvog »globalnog političkog optimizma« 1990-ih godina, sada se čini da ga je posve nestalo. A taj »gubitak vjere« vidljiv je i kod najvatrenijih pobornika kozmopolitizma. Podnaslov knjige Marthe Nussbaum »The Cosmopolitan Tradition: A Noble, but Flawed Ideal«, objavljene 2019. godine, sažima aktualne osjećaje o kozmopolitizmu.¹³ No, ovdje također slijedi kratko upozorenje – podnaslov ne znači da Nussbaum odustaje od zagovaranja kozmopolitizma, ona jednostavno priznaje njegove urođene nedostatke i daje neke prijedloge kako ga izmijeniti, i to čini uspoređujući tradiciju s pristupom koji već dugo zagovara, a razvila ga je u suradnji s Amartyjem Senom, koji nosi naziv *pristup prema sposobnostima* (engl. *capability approach*).

Ako prihvatimo tvrdnju da je uistinu nešto »pogrešno« u kozmopolitizmu, koja su to svojstva koja čine kozmopolitizam manjkavim i neprivačnim za veći dio ljudske rase? Postoji nekoliko uobičajenih pritužbi koje ga čine »neprikladnim« za široko usvajanje. Za početak, kozmopolitizam se obično doživljava kao elitistički pogled. Činjenica da njezine najglasnije zagovornike čine prvenstveno najpovlašteniji slojevi svjetskog društva može objasniti zašto se izjava »pripadnosti svijetu« još uvijek percipira kao »neprirodna«. Oni koji posjeduju moć i bogatstvo ne trebaju građanska prava koje nam nude države. Ovim ljudima, koje Craig Calhoun pomalo podrugljivo naziva »klasom čestih putnika«,¹⁴ njihov materijalni i društveni položaj omogućuje im da lako prijeđu granice koje predstavljaju prepreke za većinu nas, te im kao rezultat toga omogućuju da se posvuda osjećaju kao kod kuće (ili možda, sasvim suprotno, ne osjećaju ijedno mjesto kao svoj dom). S druge strane, migranti, iako također prelaze granice i niječu privrženost političkoj zajednici koja im je rođenjem dodijeljena, jedva da se doživljavaju kao kozmopoliti, iako pokazuju slične kvalitete u »nepripravljanoj« granici.

Druga je zamjerka koja prati moderni kozmopolitizam ta da je njegov temelj izrazito zapadnjački. Sama ideja povijesno, filozofski i kulturološki pripada zapadnoj tradiciji liberalne misli. Zbog te veze, na kozmopolitizam se u ostatku svijeta može gledati kao na nastavak liberalne politike primijenjene na međunarodnoj razini, čineći ga onim drugima stranim i neshvatljivim, a možda čak neprijateljskim i imperijalističkim, što će na kraju dovesti do njegova odbacivanja. Iz tog smjera dolazi i kritika prema kojoj je kozmopolitizam shvaćen kao visoko individualizirana, gotovo pa egoistična politička koncepcija. Budući da se radi o pritužbi koja, prema istraživanju ranomodernog kozmopolitskog vokabulara Leigha T. I. Penmana datira barem iz 18. stoljeća,¹⁵ nije neuobičajeno ni danas naići na tvrdnju da su kozmopoliti podmukli ili barem nepouzdana građani nacionalnih država. Kako bi se izbjegla ili barem probala ublažiti kritika o »zapadnjaštvu« kozmopolitizma, svakako treba napomenuti da i druge civilizacije imaju slične univerzalističke koncepte (npr. Islam – Umma, Kina – Tianxia), čijim bi se izučavanjem i komparacijom moglo pozitivno djelovati na oblikovanje kozmopolitizma u ideju koja bi bila globalno prihvaćenija. Naravno, iako je Zapad još uvijek glavni imperijalistički krivac, treba biti oprezan i prema istim takvim težnjama s Istoka, koje bi mogle pokušati preuzeti neke od ranije spomenutih koncepata u svoje uske političke svrhe.

Daljnji je prigovor da je kozmopolitizam, uzet kao moralna doktrina, izuzetno zahtjevan za pojedinca. Kozmopoliti bi uvijek trebali djelovati prema premisi da bi naša briga trebala biti jednaka za sve ljude na svijetu, dok političke granice nikada ne bi trebale ograničavati naše etičke prosudbe i dono-

šenje odluka. Ovaj je jači moralni kozmopolitski koncept kontraintuitivan, jer teško je očekivati da naša obitelj i prijatelji budu predmet iste brige kao i stranac s drugog kraja svijeta, što naravno zagovornici nacionalističke doktrine iskorištavaju u svojim argumentima uspoređivanjem nacije s »proširenom obitelji« koja ima prednost u odnosu na ostale. Koliko je taj argument još uvijek uvjerljiv dovoljno govori činjenica da i danas još uvijek živimo u političkom svijetu oblikovanom prema nacionalističkim načelima, a kojem je osnovna politička jedinica nacionalna država.

I kao posljednji prigovor suvremenom kozmopolitizmu mogli bismo ponuditi njegovo nejasno značenje, odnosno nedostatak jasne definicije. Dapače, svjesni smo kako se moderni kozmopolitizam pojavljuje u raznim oblicima – kao ideja univerzalnog priznavanja moralne jednakosti svih ljudi, kao projekt uspostave globalne političke zajednice, ali i kao način života povezan s uživanjem u kulturi raznolikosti. Ova je dvosmislenost, zapravo višesmislenost, u definiciji kozmopolitizma rezultat spajanja nekoliko različitih idejnih cjelina u ono što danas smatramo korpusom ideje kozmopolitizma. Samo se spajanje odvijalo postupno, dok su se različite idejne cjeline stoljećima razvijale usporedno uz česta prožimanja i međusobne utjecaje, no unatoč dugotrajnosti tog procesa, on još uvijek nije proizveo visoko homogeniziranu cjelinu.¹⁶ Iako sve kozmopolitske pozicije dijele neka svojstva, isto tako postoje i značajna razlikovanja među njima. Tako etički kozmopolitizam propituje značaj političkih granica na naše moralno odlučivanje, odnosno kakav je status i raspon naših dužnosti prema strancima. Kulturni kozmopolitizam propituje značaj kulturnih zajednica na konstrukciju identiteta pojedinaca, odnosno kako pomiriti univerzalizirajuća nastojanja kozmopolitizma s cijenjenjem grupnih i individualnih razlika. Politički kozmopolitizam potiče pitanja vezana uz globalnu političku zajednicu, odnosno ako smo na kraju doba suverenih nacionalnih država, jesmo li na pragu nove kozmopolitske vladavine? Usprkos njihovim zajedničkim osnovnim kozmopolitskim karakteristikama, njihove namjere i ciljevi često ih vode u nesuglasje, a zbog tog nesuglasja dolazi i do nerazumijevanja suvremenog kozmopolitizma, pogotovo među neznanstvenicima.

Recentni globalni događaji, poput pandemije i novih hladnoratovskih sukoba, poslužili su samo da se ti njegovi nedostaci naglase. Stoga se čini da je ovo pravi trenutak za upitati se o budućnosti kozmopolitizma – hoće li uistinu novonastala globalna politička situacija potaknuta bolešću i ratom utjecati na kozmopolitizam? Hoće li ga sve veća kontrola i zatvaranje granica, te opće nepovjerenje među zajednicama, nepovratno uništiti? I to ne samo na globalnoj, teorijskoj razini, nego i na lokalnoj, praktičnoj, u svakodnevnim životima ljudi koji možda sebe ne smatraju kozmopolitima, ali čija svakod-

13

Martha C. Nussbaum, *The Cosmopolitan Tradition. A Noble, But Flawed Ideal*, Belknap Press, Cambridge – London 2019., doi: <https://doi.org/10.4159/9780674242975>.

14

Craig Calhoun, »The Class Consciousness of Frequent Travelers: Toward a Critique of Actually Existing Cosmopolitanism«, *South Atlantic Quarterly* 101 (2002) 4, str. 869–897, doi: <https://doi.org/10.1215/00382876-101-4-869>.

15

Leigh T. I. Penman, *The Lost History of Cosmopolitanism. The Early Modern Origins of the Intellectual Ideal*, Bloomsbury Academic, London – New York – Dublin 2021., doi: <https://doi.org/10.5040/9781350156999>.

16

M. Beroš, *Kozmopolitizam*.

nevica obiluje »kozmpolitskim činovima«, djelima koje pokazuju karakter općeljudskog prihvaćanja.

Suočeni s ovim problemima, možda je prikladnije skrenuti pogled sa suvremene kozmopolitske teorije, koja je slijedeći Immanuela Kanta usmjerena na kozmopolitiku, odnosno uspostavu pravednog političkog uređenja svijeta utemeljenog na demokratskim načelima, na svakodnevne kozmopolitske prakse koje nisu teorijski potkovanе. Među njima ističu su dva kozmopolitska lika koji oslikavaju ovu vrstu intuitivnog, neinformiranog, »neosvijestjenog« kozmopolitizma 21. stoljeća, a to su likovi turista i migranta. Opsežnija razmatranja o turistima i turizmu ostavit ćemo za neki drugi put, ali ukazat ćemo na bitne sličnosti ovog lika s migrantom, budući da u osnovi oba leži ljudska mobilnost. Migranti također prelaze granice i susreću se s različitim zajednicama, ali njihova motivacija nije dokolica ili dosada, njihova je motivacija *potreba*. Migrant je u određenom smislu sušta (kozmpolitska) suprotnost turistu – obojica su »u prolazu« i obojica ne pripadaju u potpunosti svojoj trenutnoj lokaciji.

Nadalje, treba napomenuti da su u moderno doba zemlje useljavanja te koje odlučuju o statusu migranata. Oni prave razliku među onima koji bježe od nesreće, bilo da je prirodna (potres, poplava, suša) bilo izazvana čovjekom (rat, glad, ekološka katastrofa), i onih koji »jednostavno« žele imati bolje šanse u životu budući da ih je »kozmička lutrija« smjestila u manje sretne dijelove svijeta. Dapače, razvio se vrlo složen sustav upravljanja migracijama koji odlučuje o tome hoće li netko biti propušten ovisno o tom statusu, ali i o potrebama država primateljica.¹⁷ Unatoč tome, valja spomenuti i kako je ova razlika u statusu između tražitelja azila i ekonomskih migranta vrlo dvojbena, jer osoba koja nije u mogućnosti osigurati si ekonomske uvjete za preživljavanje (poput novca za hranu) u sličnoj je pogibelji kao i ona kojoj meci lete iznad glave.

Naravno, iako je ova razlika diskutabilna, ona ipak čini bitnu razliku u prihvaćanju migranata u drugim zajednicama, a pogotovo ne u mjeri u kojoj su prihvaćeni turisti. Nije prevelika tajna da u svijetu velike ekonomske nejednakosti pripadnost jednim političkim zajednicama jednostavno »vrijedi više« od pripadnosti drugima. Posljedično, mnoštvo koje se nađe stacionirano na »pogrešnoj strani« granice, često u potrazi za boljim životom, odustane od dokumenata koji bi ih mogli povezati sa zemljama njihova rođenja i samovoljno postaju osobe bez državljanstva u nadi da će im biti pruženo gostoprimstvo s druge strane granice priznanjem barem jedne pripadnosti – one univerzalnoj zajednici ljudskih bića. U tom smislu, migranti postaju najistinitiji kozmpoliti 21. stoljeća jer praktički ne pripadaju nijednom gradu, nijednoj zemlji, nijednoj državi, osim kozmosu.

Kao što vidimo, ideja gostoprimstva vrlo je važna za naše primjere modernog kozmopolitizma, nešto što je već prije par stoljeća uočio Immanuel Kant.¹⁸ Ipak, postoji razlika. Na danas se na gostoprimstvo općenito ne gleda kao na etički ili pravni koncept, već prije kao na prijateljsko i velikodušno primanje i zabavljanje gostiju, posjetitelja ili stranaca, budući da je ono poprimilo oblik globalnog poslovnog modela. Ovo njegovo shvaćanje stvara razlike u statusima gostoprimstva, a te razlike proizlaze iz jednostavnog izvora – novca.

Da ilustriramo ovu tvrdnju jednostavnom usporedbom – turist obično posjeduje novac, a migrant ne. Nadalje, i turisti i migranti prelaze granice i dolaze u kontakte s domaćim stanovništvom, ali to čine na bitno različite

načine. Njihove su kulturne razmjene različite razine, različitog intenziteta. Turisti uglavnom mogu očekivati gostoprimstvo domaćeg stanovništva, upravo zato što turist nema duboku interakciju s tom populacijom, budući da njegov boravak nije trajan. Također, turist u svojim razmjenama obično ostaje na površnoj razini, u interakciji s pročeljem domaće kulture, potpuno prepušten na milost i nemilost domaćinu i onome što mu je taj domaćin spreman pružiti. Iz tog se odnosa gostoprimstvo (iako bi doista moglo biti iskreno) razvija u industriju – ispunjavanje želja stranaca u zamjenu za novčani dobitak.

S druge strane, migrant zahtijeva drugačiju razmjenu. On zahtijeva (polu) stalni boravak – sklonište, hranu i vjerojatno posao, dakle nešto što domaće stanovništvo nije uvijek previše voljno pružiti. Na njih se često ne gleda kao na ljude u nevolji, već kao na prosjake, toliko niskog društvenog statusa da se drže bez dostojanstva i časti. Ipak, to ne znači da je svijet negostoljubiv prema migrantu i da će ga na granici trajno odbiti. Gostoprimstvo koje on dobiva zapravo je prikrivenije vrste. Sva su povijesna doba imala mješovite zajednice u kojima su koegzistirali useljenici i domaći stanovnici, no isto tako postojao je i složen odnos među njima.¹⁹ Migranti ne bi »dolazili« da za njima nema potrebe, ali ipak njihov dolazak treba maksimalno otežati kako bi se »prosijali« najvrjedniji kandidati. Ovo je vrijedilo za antičku Atenu i Rim te njihove državljske statuse za *metike* i *peregrine*, a to također vrijedi i u naše vrijeme za Europsku uniju i Sjedinjene Američke Države s njihovim zakonima o državljanstvu i politikama zelene karte. Gledano sa strane, ovi postupci država imigracije liče na dječju igru »Crne kraljice«, u kojoj glavni igrač daje naredbe ostalima i kojima ih vraća koracima unazad samo da bi im na kraju dopustio dolazak. Nažalost, to je »igra« u najstrašnijem smislu jer te formalizirane prešutne procedure migrante često koštaju života.

Zaključak

Osnovna je namjera ovog rada ponovno ukazati na povezanost između granica i ideje kozmopolitizma te koji je oblik i stanje tog suodnosa prisutan u našem sadašnjem vremenu. Uočili smo kako se i granice i kozmopolitizam mijenjaju. Granice postaju sve više odvojene od rubova nacionalnih država, multipliciraju se, te se iz stvari pretvaraju u procese. Kozmopolitizam gubi svoj raniji akademski zanos, no još uvijek postoji kao niz svakodnevnih praksi, niz »neosvijestjenih kozmopolitizama«, među kojima se ističu kozmopolitski likovi turista i migranta.

Također, ukazano je na to kako granice još uvijek drže značajno mjesto u našem shvaćanju svijeta, te kako je proučavanje promjene njihove uloge u

17

Antoine Pécoud, »Philosophies of migration governance in a globalizing world«, *Globalizations* 18 (2021) 1, str. 103–119, doi: <https://doi.org/10.1080/14747731.2020.1774316>.

18

Immanuel Kant, »Prema vječnom miru: filozofski nacrt«, u: Immanuel Kant, *Političko-pravni spisi*, prev. Zvonko Posavec, Politička kultura, Zagreb 2000., str. 113–153.

19

Donatella di Cesare, *Domaći stranci. Filozofija migracije*, prev. Katarina Pender, DAF, Zagreb 2024.

20

C. Rumford, »Bordering and Connectivity«.

globaliziranom društvu izuzetno važno za istraživanje političkih i društvenih promjena. Kao što Rumford tvrdi, sama refleksija o granicama može promijeniti način na koji razmišljamo o kozmopolitizmu. On stoga granicu vidi kao središnje mjesto spajanja pojedinca sa svijetom, koja ga dovodi u kontakt s drugima i tjera ga na ponovnu procjenu svojih odnosa s mnoštvom zajednica kojima pripada ili ne pripada.²⁰ Po njegovu mišljenju, takve bi nove kozmopolitske granice bile drukčije od sadašnjih na tri načina: (1) proces graničenja prestao bi biti samo posao nacionalne države; (2) granice ne bi bila mjesta razdvajanja, nego bi služile kao vezivna tkiva pojedincima koji se nalaze s obje strane; te (3) pogled s granice dao bi novu kritičku perspektivu na naše političke zajednice, perspektivu s ruba, s periferije.

Što onda možemo očekivati u budućnosti od ovog novog suodnosa kozmopolitizma i granica? Kozmopolitizam se kroz svoju povijest uvijek trudio potisnuti tu granicu, bilo da je ona simbolička, u našim mislima i srcima, bilo da je stvarna, iscertana oružanim patrolama. Kako globalizacijski procesi i problemi umanjuju suverene moći država, za očekivati je odgovor (posebice teritorijalno velikih država) koji će tu suverenost pokušati reafirmirati jačanjem granica. Potpuna reafirmacija bit će moguća samo kroz upotrebu sile, jer kao što su fundamentalisti svih boja i oblika već puno ranije uočili, to je jedini način da se globalizacijski procesi pokušaju zaustaviti i preokrenuti.

Da bi se ovaj reakcionarni pokušaj onemogućio i onesposobio, kozmopolitizam će još jednom morati istaknuti svoju miroljubivu komponentu koju sa sobom nosi već stoljećima, te sukladno tome istaknuti kako granice nisu samo mjesta razdvajanja, nego su i točke kontakata različitih kultura, koje stvaraju mogućnosti za kozmopolitske susrete i razvijanje kulture razumijevanja. Kao takve, one nisu »neprijatelj kozmopolitizmu«, one predstavljaju i potencijal za našu zajedničku kozmopolitsku budućnost.

Međutim, što ako se najgori mogući scenarij ipak ne dogodi, a politički problemi i društvena raslojavanja potaknuti globalizacijom unutar naših država ne eskaliraju? Kako ćemo se suočiti s trenutnom situacijom jačanja zidova na našim granicama? Kako spriječiti »zaborav« koji prijete kozmopolitizmu? Najprimjereniji odgovor bio bi dvorazinski pristup, kako na lokalnoj tako i na globalnoj razini. Na lokalnoj putem kozmopolitske edukacije, odnosno podučavanja s naglaskom na humanističke ideale. Da usprkos tome što se razlikujemo po izgledu i običajima, mi kao ljudi zapravo svi pripadamo jedni drugima, te da posjedujemo više odlika (a ne samo razum kako su stoici mislili) koje nas spajaju, od onih koje nas razdvajaju. Dakle, školovanju u kojem naglasak treba staviti na sličnosti, a ne na razlike. Školovanju koje će nas učiti suradnji, a ne nadmetanju. Školovanju čiji bi moto moglo biti Kantovo (nadahnuto *Tristramom Shandyjem* Laurencea Sternea) razmišljanje da ne bismo trebali biti teret jedni drugima, budući da je svijet dovoljno velik za sve nas.²¹

I drugo, odgovor »zaboravu« na globalnoj razini, putem jačanja i reforme međunarodnih institucija kako bi bile spremne suočiti se s problemima koje globalizirani svijet 21. stoljeća nosi. Problemi poput globalnog siromaštva, propadanja okoliša, nedostatka hrane i vode te pandemija preveliki su da bi ih ijedna nacionalna država, koliko god ona bila velika i moćna, mogla sama riješiti. Današnje su međunarodne institucije uglavnom neuspješne jer nose političke terete nekih ranijih vremena. Ali to još uvijek ne znači da bismo ih trebali zanemariti ili ukinuti, čak štoviše, trebali bismo aktivno zagovarati njihove promjene koje bi omogućile što veću razinu političke participacije

pojedinaца na globalnoj razini, u nadi da će nas to približiti ispunjenju kozmopolitičkog sna, uspostavi globalnog *demosa*.²²

Oba zadatka nisu nimalo laka. Da bismo odagnali »kozmpolitski zaborav«, traže puno vremena, volje i odricanja. Dapače, traže skoro religioznu predanost idealu zajedničke ljudskosti. No samo zato što se taj ideal nalazi uvijek izvan našeg dohvata, to ne znači da bismo trebali prestati pružati prema njemu. Možda bi i u ovoj priči o čovječanstvu i lik Tantara mogli zamisliti sretnim.

Marin Beroš

Cosmopolitanism and Borders – a Review of the Relationship at the Beginning of the 21st Century

Abstract

Although the borders themselves have always been symbolically important for the kind of world view that does not recognize them, this new review of their relationship seems necessary, because in the 2020s it seems increasingly that cosmopolitanism itself is “on the border”, or at a turning point. After increased interest in the idea of cosmopolitanism at the end of the 80’s and the beginning of the 90’s of the 20th century, “fatigue” with the topic has been felt more and more in recent years, even before the pandemic and the emergence of the new cold and less than cold war’s dealt blows to the cosmopolitan idea. In this unfavourable global political climate, it is not at all surprising that the idea of celebrating “shared humanity” across borders has lost some of its appeal. Thus, the focus of this review will be on: whether cosmopolitanism, which has long argued that borders are irrelevant and that all people share certain qualities that should be acknowledged by all, still has a place in the modern global political environment of border wall construction, escalating economic and war conflicts – or has it once again been left to oblivion?

Keywords

cosmopolitanism, borders, cosmopolitan oblivion, tourist, migrant

21

Immanuel Kant, *On Education*, prev. Anette Churton, Dover Publications, Mineola 2003.

22

Daniele Archibugi (ur.), *Debating Cosmopolitanism*, Verso, London – New York 2003.